

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

*Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Hoofdstraat 43, Driebergen*

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIER EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 1 / JANUARI 1961

EEN UTRECHTSE HOOGLERAAR-KUNSTVERZAMELAAR IN DE FRANSE TIJD

Terecht wordt in onze dagen de (vroeg-)19de-eeuwse utrechtse hoogleraar Schroeder van der Kolk geëerd; terecht herdenken wij, wat hij voor de ontwikkeling van onze volksgezondheid betekend heeft. Terecht is er dan ook indertijd in de stad Utrecht een straat naar hem genoemd en evenmin valt het te verwonderen, dat wij in dit jaar een postzegel hebben zien verschijnen, waarop zijn beeltenis prijkt.

Wanneer wij zijn levensbeschrijving doornemen, zien wij, dat hij de opvolger wordt van de in 1826 aftredende hoogleraar in de medicijnen aan de utrechtse universiteit *Jan Bleuland*. Minder, veel minder dan zijn opvolger treedt laatstgenoemde in onze tijd op de voorgrond van herdenking en waardering. Zeker, ook aan hem is de aandacht gewijd geworden. De gebruikelijke gedachteniswoorden zijn hem na zijn overlijden niet onthouden ¹⁾. En wanneer het een eeuw geleden is, dat hij overleed, wordt een tentoonstelling aan hem gewijd, terwijl in een der Universiteitscolleges een levensschets van hem gegeven wordt ²⁾.

Zowel De Fremery in zijn genoemde gedachteniswoorden, als later de hoogleraren Kouwer en Laméris ³⁾ hebben erop gewezen, dat Bleulands grote bescheidenheid hem ervan weerhouden heeft om verschillende zijner ontdekkingen op medisch gebied wereldkundig te

¹⁾ Prof. dr. P. J. I. de Fremery, „Herinneringen aan het Leven en de Werkzaamheden van Jan Bleuland.” (Utrechtsche Studenten Almanak, 1840.)

²⁾ Dr. O. Bánki, „Het Levenswerk van Professor Jan Bleuland en Zijn Leerling en Prorector Petrus Koning” (Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, Jaarg. 83, nr. 30, 29 Juli 1939.)

³⁾ Prof. dr. B. J. Kouwer en prof. dr. H. J. Laméris, „Jets uit de Geschiedenis der Klinieken voor Heel- en Verloskunde.... te Utrecht. (Kampen, 1908).

maken, zodat anderen, die de ontdekkingen veel later opnieuw deden, met de eer gingen strijken. Het valt buiten het kader van dit artikel hierop verder in te gaan, belangstellenden in dezen mogen wij naar de hier genoemde schrijvers verwijzen.

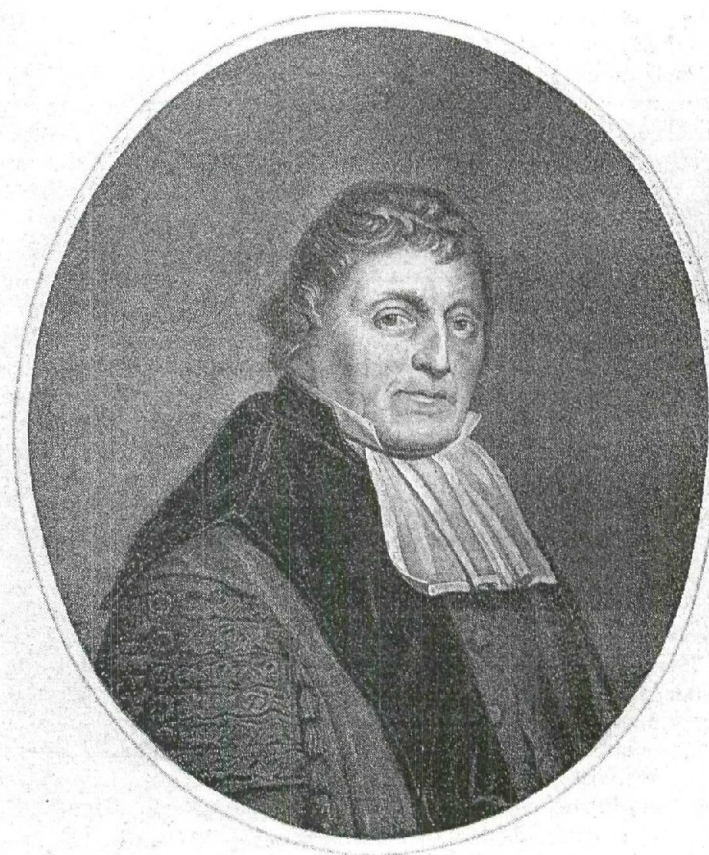
Zeker, in medisch-geschiedkundige kring is Bleuland dus bekend ⁴⁾, niet in het minst door zijn buitengewoon omvangrijke collectie van preparaten, die als Museum Bleulandinum in het anatomisch instituut der Rijksuniversiteit te Utrecht bewaard wordt.

Maar er is een andere zijde van zijn leven, die ons ertoe brengt dit artikel aan hem te wijden. Wij doelen hier op zijn grote belangstelling voor schilder- en tekenkunst, een belangstelling, welke verre boven de middelmaat stijgt!

In zijn genoemde artikel vermeldt Bánki, dat Ladmiraal platen in kleurendruk had vervaardigd bij geschriften van Albinus en Ruysch, die van 1736 tot en met 1741 verschenen. De genoemde auteur wijst in zijn artikel op het feit, dat Ladmiraal's kunst dan sedertdien niet meer beoefend schijnt te wezen, totdat Bleuland in zijn tijd van gouds geneesheer (1780–1791) zijn wetenschappelijke publicaties begint te voorzien van gekleurde afbeeldingen. Hij wekt daarmee op om Ladmiraal's kunst opnieuw toe te passen. De eerste afbeelding in kleurendruk is nog maar heel klein, niet groter dan $\pm 4\text{cm}^2$, maar terecht kan de titel van zijn in 1784 verschenen publicatie over de lymfhevaten vermelden: „icone illustratum” (met een gekleurde afbeelding versierd). Bánki vermoedt, dat Bleuland in het bezit geweest is van koperen platen en drukproeven, van Ladmiraal afkomstig, zodat daardoor de hernieuwing van Ladmiraal's kunst zich voltrekken kon. In de tijd van Bleuland's hoogleraarschap te Harderwijk (1791–1795) is slechts zijn inaugurale rede verschenen, die geen kleurendruk vertoont. Maar wanneer hij het professoraat te Utrecht aanvaard heeft, vindt hij alle mogelijke gelegenheid om aan zijn belangstelling voor schilder- en tekenkunst meer ruimte te geven. Het is dan ook geenszins verwonderlijk, dat hij in 1807 tot de oprichters van het genootschap Kunstliefde behoort ⁵⁾. In de notulen van dit genootschap lezen wij, dat hij „met anderen Heeren Kunstverzaamelaars van Teekeningen der Oude En beste Levende groote Meesters. . . van hunne Kunst Collectien, ieder beurtelings 's Maandelyks gedurende het Winter Saison, . . . eene Kunstbeschouwing” zal geven. De notulen uit die oude tijd vloeien niet bepaald over van uitgebreidheid. Wij komen dus helaas niets te weten over Bleuland's kunstbeschouwingen. Wel lezen wij, dat hij, die vanzelfsprekend

⁴⁾ Zie o.a. J. H. Meter, „Prof. Dr. J. Bleuland, een vermaard Gouds Medicus uit de laatste helft der 18e eeuw.” (Uitg. „Die Goude”, 1949.) en de dissertaties van dr. J. G. W. F. Bik, „Vijf Eeuwen medisch leven in een Hollandse Stad.” (Assen, 1955) en dr. E. Grendel, „De Ontwikkeling van de Artsenijbereidkunde in Gouda tot 1865.” (1957)

⁵⁾ Zie het Notulenboek van Kunstliefde, 1807–1829, pag. 3 (Gemeente-Archief Utrecht), alsmede mr. J. W. C. van Campen, „Het Genootschap Kunstliefde 1807–1947”, pag. 8.

I. BLEULAND

Prof. I. Bleuland. Naar een gravure in het Universiteitsmuseum.

meer dan eens tot commissaris van het genootschap gekozen wordt ⁶⁾, op 6 april 1818 in de samenkomst van het genootschap een slotrede houdt, welke rede dan in haar geheel in de notulen opgenomen wordt. Zij is, zoals het daarin vermeld wordt — „een korte en eenvoudige aanmoediging”, maar zal zeker in het kader van die tijd op de aanwezigen haar uitwerking niet gemist hebben.

In 1807 wordt hij dus met anderen genoemd „Kunstverzaamelaar van Teekeningen der Oude en beste Levende groote Meesters”. Inderdaad moet zijn collectie buitengewoon geweest zijn! In de eerste plaats vernemen wij dit uit een beschrijving van een Engelsman, die ons land in 1819 bezocht heeft ⁷⁾ en te Utrecht klaarblijkelijk enige schilderijenverzamelingen bekeek. Barrow schrijft dan woordelijk: „The largest collection of pictures is that of Professor Bleuland.”

Enige door hem ten huize van onze hoogleraar geziene schilderijen beschrijft hij en noemt hun makers: Both, Teniers, Gerard Dou(w), Stoop, Backhuysen, Hoormans, Kobel(l), Verheyen, Jungsis. Een andere beschrijving van „de uitgebreide verzameling van schilderijen, van beroemde oude en hedendaagsche Meesters, mitsgaders gekleurde en ongekleurde Teekeningen, Prenten en Prentwerken” vinden wij in de catalogus van de veiling van al deze kunstwerken, die na zijn overlijden in Mei 1839 gehouden wordt. Opzettelijk citeerden wij hier uitvoerig, omdat dit citaat precies zijn collectie karakteriseert.

Ondertussen: onder de schilders worden ook de „moderneren” dier dagen genoemd, namen, zoals die van Kobell, in Kunstliefde niet onbekend!

Wij weten niet, of Kobell, Verheyen en anderen latijn kenden; het komt ons niet waarschijnlijk voor. Anders hadden zij in een tijd, die graag latijnse klassieken citeerde, met Horatius in zijn lofzang op Maecenas, ten aanzien van Bleuland eveneens kunnen zeggen: „O et praesidium et dulce decus meum” (vertaald: o mijn bescherming en mijn aangenaam sieraad!) Laten wij, die over dit graag citerende tijdvak schrijven, nu ook eens de gewoonte van dit tijdsgewricht navolgen en eveneens een klassieke aanhaling geven! Bleuland was een Maecenas in zijn dagen. Kobell en Verheyen (de laatste was rijtuig- en sieraadschilder te Utrecht) waren niet de enigen, die hun schilderscarrière aan hem te danken hadden.

In de loop der jaren had Bleuland dus een uitgezochte collectie aangelegd. Zorgde hij met financiële steun voor de opleiding van jongere schilders, hielp hij hen ook door de aankoop van hun schilderijen, een andere vorm van „werkverschaffing” aan enkelen hunner werd gevonden in de vele tekeningen, die hij voor de be-

schrijving van de vele preparaten van het Museum Bleulandinum liet maken, welke beschrijving(en) in 1826 en 1828 verschenen. Eerlijkheidshalve moet gezegd worden, dat deze tekeningen niet tot de besten behoren!

Ongetwijfeld heeft Barrow de schilderijenverzameling in alle rust en stilte kunnen beschouwen! Maar niet altijd was het zo stil in en om de professorale woning in de utrechtse Herenstraat! In dit blad moge het verhaal worden vastgelegd, dat nog altijd bij Bleulands nakomelingen voortleeft; wij geven het weer, zoals wij het indertijd woordelijk van een hunner vernamen:

„Toen de Kozakken in 1813 in Utrecht binnentrokken, waren er een paar, die erg ziek waren of ernstig gewond waren. Professor Bleuland hielp hen en hield hen in 't leven. De Kozakken sloegen aan 't plunderen en professor Bleuland, die veel kostbaarheden en vooral veel mooie schilderijen had, verborg dat allemaal voor alle veiligheid maar op zolder. Maar toen de Kozakken bij zijn huis kwamen, toen zeiden ze tegen elkaar in hun taal: Nee, niet bij Bleuland, want die heeft een paar van onze kameraden gered.”

Deze plunderzucht van de Kozakken — anders dan de traditie het gewoonlijk wil — wordt bevestigd door een brief van een zijner schoonzoons, arts te Apeldoorn, welke brief aan zijn dochter en haar ouders kon vermelden, hoe weinig zachtzinnig de Kozakken in genoemde plaats hadden huisgehouden.

In het laatste tijdsgedeelte van zijn leven — hij is 82 jaar geworden — kwam Bleuland zijn kamer nauwelijks meer uit. De Fremery weet te vertellen, dat hij toen elke dag een ander schilderij uit zijn collectie in zijn kamer deed brengen, waarmee hij „zich (dan) gedurende eenen ganschen dag verlustigen konde”.

Waarom zijn collectie na zijn overlijden verkocht is, blijft ons voorshands een raadsel. Om geldelijke redenen heeft dit stellig niet behoeft. Zijn geldelijke nalatenschap was zo groot, dat de opbrengst der schilderijen (f 72000,—), een zeer groot bedrag voor die tijd, daarbij in het niet verzonk!

Uit zijn nagelaten papieren, die nog onder zijn nakomelingen berusten, blijkt de reden van deze verkoop geenszins! Behalve enkele familieportretten is geen der schilderijen en tekeningen uit zijn omvangrijke verzameling in zijn familie bewaard gebleven.

In het Gemeente-Archief van Utrecht wordt een tekening van de veiling in Mei 1839 bewaard. Aan de achterzijde van deze tekening zijn enkele opbrengsten van schilderijen aangegeven. Curiositeitshalve willen wij deze aantekening hier overnemen. Niet alleen zijn de prijzen kenmerkend voor de waardering in die tijd, de aantekening laat ook zien welke — veelal beroemde — schilders in Bleulands collectie vertegenwoordigd waren. Op zekere hoogte geeft reeds deze enkele aantekening (de catalogus doet dit geheel!) een aanwijzing betreffende Bleulands artistieke smaak.

De aantekening luidt, voorzoverre het de opbrengsten betreft, aldus:

⁶⁾ Zie o.a. Notulen, d.d. 16 sept. 1816, 28 sept. 1818, 11 okt. 1821 en 23 okt. 1827.

⁷⁾ (J. Barrow), „Tour in Holland in the year MDCCCXIX.” (London, z.j.) De naam van de auteur wordt niet genoemd, maar staat met potlood aangekend op het exemplaar, berustend in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

I. en A. Both	f 7000.	P. G. van Os	f 1530.
Ruijsdael	2330.	I. C. Schotel	885.
A. Cuip	700.	J. Steen	1300.
G. Dou	1500.	Terburg	2000.
de Heunk	465.	Wouwerman	960.
J. Kobel	2355	Weynands	910.

De aantekening vermeldt dan verder o.a. nog de bovengenoemde totale opbrengst.

Onnodig te zeggen, dat deze driedaagse veiling, die in het huis van Bleuland gehouden werd, „een zwerm vurige kunstminners” op de been bracht, zoals de tekenaar, Roelofs, op de door hem vervaardigde afbeelding noteerde. Onder de aanwezigen bevonden zich ook „een arme kunstenaar” en „een Engelsman”, mede blijkens de notities op de tekening. Voor de eerstgenoemde van deze beiden, en misschien wel voor velen der aanwezigen, moeten de opbrengsten ongetwijfeld een kwelling zijn geweest!

Hoogleraar, maar ook *kunstverzamelaar*, voornamelijk in de franse tijd. En bovenal: *kunstkenner* en *kunstbeschermer*!

In een blad als dit mocht de beschrijving van deze levenszijde van een in zijn tijd zo bekend man, als deze utrechtse hoogleraar was, niet ontbreken. Zijn kunstverzameling moge zijn uiteengegaan, zijn werk op kunstgebied wordt echter nog voortgezet: tenslotte legde ook hij als oprichter de grondslag voor werken en optreden van „Kunst-liefde”, ook in onze tijd!

Soest.

Ds. W. J. F. MEINERS.

HISTORISCHE AFDELING CENTRAAL MUSEUM

In aansluiting op mijn mededelingen aangaande de historische afdeling van het Centraal Museum in het Maandblad van Oud-Utrecht, februari 1960, kan ik thans tot mijn genoegen aankondigen, dat alle ons nog voor de historische afdeling van het Centraal Museum resterende zalen per 31 december 1960 voor het publiek zijn opengesteld.

De beide laatstgeopende zalen zijn in hoofdzaak gewijd aan de werkzaamheden der gilden en ambachten en aan de producten van typisch utrechtse industrieën, waarvan de producten ook in de utrechtse huizen werden aangetroffen.

In deze zalen zijn de resten van het „Huis van Karel V” dat op de Oudegracht heeft gestaan gebleven, alsmede de — wegens het te klein aantal zalen elders niet onder te brengen — overblijfselen van de gevel van het oude stadhuis.

Op deze wijze wordt, in een te beperkte ruimte, getracht een beknopt maar zo volledig mogelijk overzicht te geven van Utrechts geschiedenis en uiterlijk in vroeger eeuwen.

Directrice Centraal Museum
Dr. MARIA ELISABETH HOUTZAGER

UTRECHTSE GEVELSTENEN EN -VERSIERINGEN

III

Talrijk zijn de reacties geweest op enkele gevelversieringen, die in het vorige artikeltje werden genoemd. Speciaal de steen „Bloemfontein” in het huis Van Hogendorpstraat 10 te Utrecht, is voor ons geen raadsel meer. Velen, in de eerste plaats de tegenwoordige bewoner van het huis, de heer J. Küppers, deelden ons mee dat hier vroeger gewoond heeft de architect D. E. Wentink, die in Zuid-Afrika de Boerenoorlog had meegemaakt.

Mr. J. H. C. van den Berg was zo bereidwillig om ons een „geschreven portret” van de heer Wentink te verschaffen, waarin wij de man van Bloemfontein zien in zijn betekenis voor de woningbouw te Utrecht. Men treft dit artikel hierachter aan. We hebben er enkele noten aan toegevoegd, waarin uit de mededelingen van andere inzenders iets is overgenomen.

Ten aanzien van De Wijde Poort, Mariastraat, schreef de heer W. L. van Nieuwenhuysen te Zeist ons het volgende:

„U spreekt het vermoeden uit, dat niet dadelijk na de bouw in dit perceel een café gevestigd is geweest. Waarschijnlijk heeft men u hier verkeerd ingelicht. Reeds in mijn prille jeugd was daar, naar ik mij stellig meen te herinneren, een oud kroegje gevestigd, dat later keurig verbouwd werd tot het huidige pand, maar met voortzetting van het bedrijf. Mijn broer, die ik hiernaar vroeg, meent zich ook een oud kroegje daar ter plaatse te herinneren.

Dat toentertijd daar een cafeetje was, is ook volkomen logisch. Het was de tijd van de Boterhal in volle glorie, waar in de week een groentemarkt was gevestigd en 's zaterdags de boter- en kaasmarkt. Het was daar dan zo druk, dat de groentemarkt (met nog enige bij-artikelen) grotendeels geen plaats meer in het gebouw kon vinden, maar zich tevreden moest stellen met standplaatsen in de openlucht op de Mariaplaats (een hele reeks van de radiowinkel Maigret tot het gebouw van de Steenkolen Handelsvereniging). Uit vrijwel heel de provincie brachten de boeren hun zuivelproducten naar de Boterhal, waar het gonsde van de drukte. De lange reis en de drukke handel maakten de kelen droog. Het manvolk ging dan zijn dorst lessen in de twee cafés in de buurt: „De Laatste Stuiver”, het nog bestaande café naast de bunker van het Gebouw voor K. en W. ¹⁾ en het cafeetje in de Mariastraat.

Voor al dit laatste was zeer in trek, dank zij de buurman in de Mariastraat, aan de andere kant van de toegangssteeg naar de Boterhal: kruidenier Knottenbelt. Dit was het stamlokaal voor de boerinnen, voor wie in die kruidenierswinkel de hele zaterdagmorgen gratis koffie geschonken werd.

Zoals u ziet, de huidige „Wijde Poort” is dus een rechtstreekse

¹⁾ Heette zo, omdat men daar zijn „laatste stuiver” kon versnoepen aan een borrel vóór men van de stad uit het station bereikte.

voortzetting van het oude kroegje, dat er vroeger was. En wat die naam „De Wijde Poort” betreft, helemaal zeker ben ik er niet van, maar ik meen, dat dit ook de naam was van die steeg tussen Knottenbelt en dat café, de steeg, die de achtertoegang tot de Boterhal vormt. Is dit inderdaad het geval, dan is hiermede wel een gereede oplossing gevonden voor de vraag, waarom deze café-houder zijn perceel aldus noemde.

Het perceel is, blijkens een steen aan de steegzijde van De Wijde Poort, gebouwd door een toen nog jonge architect, die als een van de toenmalige avantgarde werd beschouwd: de heer J. C. de Haas.”

Over de naam van de kunstenaar, die de gevelsteen Bloemfontein en De Wijde Poort heeft gemaakt, verkeren we in het onzekere.

Aangaande de gevelversiering in het pand Korte Jansstraat 23 naast Pays Bas, wist de heer Van Nieuwenhuysen te berichten, dat dit een beeld is van Aurora, godin van de dageraad. Hij schrijft: „Dat dit beeld daar geplaatst werd, was geen toeval. Toen bij de verbreding van de Korte Jansstraat ($\pm$ 1902-'03) dit perceel gebouwd werd, kwam daarin een bloemenwinkel van de eigenaar van kwekerij Aurora, toen gevestigd ter plaatse, waar u thans woont (vandaar de naam Aurorastraat). Later is deze kwekerij verplaatst naar de Adr. v. Ostadelaan, onevenzijde, achteraan.”

De heer J. H. E. Reeskamp wees ons er op, dat de jonge vrouw bloemen in haar handen heeft. Daarmee bestaat er over de bedoeling van deze gevelversiering geen onzekerheid.

Wij zijn de verschillende inzenders dankbaar voor hun aanwijzingen. De heer Van Nieuwenhuysen heeft naar aanleiding van De Wijde Poort een artikeltje geschreven, dat we in het volgende nummer hopen te plaatsen.

Voor ditmaal willen we nog de aandacht vestigen op een andere gevelsteen uit de 20ste eeuw, die door de heer A. Ubaghs werd gefotografeerd. Het is een steen, aangebracht in de top van een huis aan de Bemuurde Weerd Oostzijde. Ook hier gaat het om een vrouw. Zij is gezeten in een voor haar zeker niet alledaagse omgeving: bij een locomotief. In de ene hand heeft ze een hamer, met de andere omklemt zij een rad. Op de achtergrond ontwaart men nog enkele machinerieën en materialen. Dit zou „Vrouwe Technica”, „Vrouwe Industria” of een dergelijk personage kunnen zijn.

Naar de heer Ubaghs vernam, zou in dit huis vroeger gewoon hebben de industrieel Frans Smulders van de machinefabriek aan de Croeselaan. Mogelijk zijn er weer lezers, die ons hierover informatie kunnen geven.

de J.

D. E. WENTINK (1867–1939)

Ongetwijfeld zullen vele oudere lezers nog inlichtingen kunnen geven omtrent de architect, die het huis Van Hogendorpstraat 10, hoek Van der Duynstraat, in 1911–1912 heeft laten bouwen, naar de tekeningen van J. C. Wentink, zijn broer. Hij was, voornamelijk in ambtelijke kring, een prominente, welbekende figuur, die rustig zijn weg ging.

Dirk Egbertus Wentink was inspecteur van de Volksgezondheid, afdeling Volkshuisvesting. Hij kwam na de Boerenoorlog met zijn engelse echtgenote ¹⁾ uit Zuid-Afrika naar Nederland en vestigde zich in Schalkwijk, zijn geboorteplaats. In 1902 verhuisde hij naar Utrecht, woonde aanvankelijk in de Weistraat (thans Monseigneur van de Weteringstraat) nr. 95 en later van 30 april 1912 tot 15 februari 1927 in de Van Hogendorpstraat nr. 10. Hij vertrok naar Driebergen ²⁾ en is in Arnhem gestorven.

Wentink was een fors gebouwde man, met een opvallend keurig verzorgd uiterlijk. Zijn frisse gelaatskleur en, in later jaren, grijze puntbaard gaven hem tegelijk iets joviaals en vaderlijks. Hij placht de wethouder voor Openbare Werken en Volkshuisvesting te bezoeken in jacquet en maakte met bedachtzame schreden, op hoofse wijze, zijn entree. Zijn kritiek op bouwplannen gaf hij op vriendelijke en duidelijk beredeneerde wijze. Wat hij zeide berustte steeds op een weloverwogen overtuiging, waaraan hij stevig vasthield. Daarbij stelde hij zijn theorie omtrent een juist, „sociaal-economisch”, gebruik van de bouwgrond voorop. Deze verdedigde hij uitstekend in woord en geschrift. („De Gemeenteraad”, dec. '11, jan. '12, april-mei '12, oktober '12 en „De bouwverordening en het woningvraagstuk”, A. Oosthoek 1915).

Hij bevorderde ééngesinswoningbouw, het oprichten van beneden-

¹⁾ Prof. dr. A. A. J. van Egmond schreef ons: „Het huwelijk was kinderloos. Hij was de zoon van de heer Wentink, destijds dijkgraaf van de Lekdijk-Bovendams, wonende te Schalkwijk. Ik weet een en ander, omdat mijn moeder voor haar huwelijk enige tijd gouvernante is geweest in het huis te Schalkwijk. Toen het huis in de Van Hogendorpstraat gebouwd werd, woonden mijn ouders J. M. Kemperstraat 6 (vanaf 1910). De heer en mevrouw Wentink bezochten hen toen verscheidene keren, zodat ik hen meermalen ontmoet heb.”

²⁾ Te Driebergen vestigde de heer Wentink zich in de Hogesteeg, welk huis hij eveneens Bloemfontein noemde. Maar toen beperkte hij zich tot een eenvoudige naamvermelding in een zandsteenblok. (Mededeling van de heer W. L. van Nieuwenhuysen).

en bovenhuizen in arbeiderswijken, werkte hij bepaald tegen. Bij herhaling heeft hij te kennen gegeven dat op zijn steun voor het aldaar bouwen van een beneden- en bovenwoning in één gebouw niet kon worden gerekend. De „étagewoning in het vrije veld”, de uit het weiland aan de stadsgrens oprijzende huurkazerne, was het schrikbeeld uit zijn argumentatie dat hoog bouwen, door de daardoor gestegen prijs van de naastliggende grond, hoger bouwen in de hand werkt.

‘Dit streven naar lage bouw van deze inspecteur in de jaren twintig was voor mij de eigenlijke aanleiding tot het inzenden van deze regelen. Het toont immers aan, dat de opvattingen dier dagen omtrent de wenselijke arbeiderswoningbouw niet speciaal-Utrechts waren. Lage ééngezinswoningbouw, zo mogelijk in „tuindorpen” en „tuinwijken” leek toen op de beste wijze de volkshuisvesting te bevorderen.

De bewering dat speciaal Utrecht laag heeft willen bouwen, welke men tijdens de grenswijzigingsprocedure heeft kunnen horen, raakt kant noch wal. Maar D. E. Wentink heeft zeker zijn betekenis voor de utrechtse bouwpraktijk gehad.

J. H. C. VAN DEN BERG

BOEKAANKONDIGING

De Lopikerwaard I. Dorp en Kerspel tot 1814 door W. F. J. den Uyl. Uitg. bij Kemink en Zoon te Utrecht.

In 1957 gaven gedeputeerde staten van Utrecht aan de heer Den Uyl, die reeds zo menig blijk van zijn historische speurzin heeft gegeven, opdracht om een beschrijving te maken van de waterschappen binnen de Lopikerwaard.

Gezien de „ongescheidenheid” van dorp, kerspel en polder in deze waard was het voor een juist begrip van deze polders goed om aan hun beschrijving de geschiedenis der dorpen en kerspelen vooraf te doen gaan en zo ligt dan deze geschiedenis hier in een boekwerk van bijna 500 bladzijden voor.

De geschiedenis wordt tot in het grijs verleden opgehaald en hier wordt zelfs veel aandacht aan gewijd. Zo vinden we dan dat reeds in 944 de gouw Lek en IJssel (Lace et Isla) wordt vermeld, welke het gebied van de tegenwoordige waard grotendeels moet hebben omvat, al zijn de toenmalige grenzen zelfs niet bij benadering meer vast te stellen. Het land behoorde onder de jurisdictie van de aartsdiaconaten van Oud Munster en St. Marie, waarbij is op te merken dat van de kapittels eerst in de 11e eeuw kon worden gesproken.

De grote ontginning en ontsluiting van dit toen nog grotendeels woest liggende gebied moet reeds vroeg in de 11de eeuw zijn be-

gonnen zoals ook reeds door dr. H. van der Linden in zijn dissertatie „De Cope” is aangetoond. Deze ontginning voltrok zich in het Lopikse vanuit een bestaand stromend watertje de Lobeke (later Lopiker wetering) terwijl noordelijker tussen Polsbroek en Benschop hiervoor een wetering moest worden gegraven. Aangezien dit grote werk niet in het wilde weg was ondernomen, maar integendeel volgens een bepaald vooraf beraamd plan, is het wel zeker dat ook van te voren de verhouding van de nieuwgekommenen ten opzichte van de landsheer is bepaald. Hoewel van dit alles geen schriftelijke bewijsstukken zijn bewaard gebleven, mogen we wel aannemen dat hun rechten zijn aangepast geworden bij hetgeen zij elders gewoon waren geweest.

Zo ontstonden in het gebied dat oorspronkelijk geheel afhankelijk was van de utrechtse bisschoppen en de utrechtse kapittels rond de zich vormende dorpskernen diverse gerechten en heerlijkheden waar in de geslachten van Hagestein, Van der Lede-Arkel, Van Woerden-van Vliet en de heren van Montfoort en IJsselstein een rol gingen spelen.

Rond het jaar 1300 kwam een ingrijpende verandering tot stand doordat een zevental gerechten los van het Sticht geraakten, door de zich uitbreidende macht van de graven van Holland vooral onder Floris V en Jan I en het zwakke bestuur van de Elect Jan van Nassau.

In 1300 werd 's graven broeder Guy van Avesnes beleend met de ijsselsteinse goederen. Bisschop geworden hield hij deze lenen tegen de gemaakte afspraak in, aan zich, maar na zijn overlijden in 1317 vervielen IJsselstein met alles wat daarbij behoorde voorgoed aan Holland. Nadat de ijsselsteinse goederen te weten de schoutambten IJsselstein, Benschop en Noord-Polsbroek door het huwelijk van Prins Willem I met Anna van Buren in het bezit van Oranje waren gekomen erkende Philips II de Baronie als soevereine heerlijkheid, zodat dit gebied binnen de grenzen der Republiek de status van soevereine staat bestond, waaraan eerst in 1795 een einde kwam.

De lotgevallen van de verschillende heerlijkheden binnen de waard worden uitvoerig behandeld, waarbij veel wetenswaardigheden uit oude archieven zijn geput, waarvan met een groot aantal noten de vindplaatsen worden aangeduid, hetgeen in andere wetenschappelijke publicaties helaas zo dikwijls wordt verzuimd. Van de acht gemeenten welke thans gezamenlijk de Lopikerwaard vormen, worden de wapens in schitterende kleuren vóór in het boekwerk getoond. Het zijn nu Benschop, Hoenkoop, IJsselstein, Linschoten, Lopik, Montfoort, Polsbroek en Willeskop.

Hoewel in het voorwoord wordt gezegd dat alleen de geschiedenis van de dorpen en kerspels zal worden behandeld en voor de steden IJsselstein en Montfoort naar de publicaties van jhr. J. J. de Geer en van dr. A. Johanna Maris wordt verwezen, zijn aan deze steden ook nog afzonderlijke hoofdstukken gewijd. Dit lezende worden we opnieuw getroffen door het grote verlies dat van het in 1170 door

Godfried van Rhenen gebouwde kasteel Montfoort alleen nog een deel van de voorburch over is en dat het machtige kasteel IJsselstein, door de Amstels gebouwd en door de Oranjes in eigendom bezeten, nog in 1880 tot op de traptoren na geheel nodeloos kon worden gesloopt. Ook moeten we treuren om de afbraak van de fraaie wipwatermolen van Jaarsveld in 1913 en die van Benschop in 1923 welke volgens de gegeven afbeeldingen een aantrekkelijk silhouet aan dit verder zo vlakke land moeten hebben gegeven. Te meer moeten we ons verheugen dat door goede burgerzin de walmolen te Montfoort weder in volle glorie prijkt. Ook de geslaagde restauraties van de dorpskerken van Benschop, Jaarsveld en Lopikerkapel kunnen voor dit gebied met grote waardering worden vermeld.

Bij een dusdanig rijke bron van gegevens is bij een beschrijving volledigheid toch nooit te bereiken en daarom was m.i. een grotere beperking de handzaamheid en leesbaarheid van het boek zeker ten goede gekomen. Ook hadden daarbij verschillende herhalingen kunnen worden voorkomen.

Voor vele bewoners van Utrecht is de Zuidwesthoek van de provincie een (in hun belangstelling) achtergebleven of zo men wil vergeten gebied; het bestuur van Oud-Utrecht heeft daarom herhaaldelijk getracht dit gebied in de belangstelling van de leden te brengen en zo hielden we in 1954 een druk bezochte en geslaagde excursie naar IJsselstein. In 1956 werd op een tocht naar Schoonhoven op heen en terugweg langs twee verschillende routes dit gebied doorkruist en op diverse belangrijke punten gewezen, terwijl de voorjaarsexcursie van 1959 leidde naar Benschop, Jaarsveld en Lopik, terwijl de najaarsexcursie naar het oude stadje Montfoort voerde waarbij vooral op een aantal wenselijke en noodzakelijke restauraties de aandacht werd gevestigd.

Wie van dit gebied nu nog meer wil weten kan in deze rijke bron van gegevens zijn hart ophalen zodat de lezing dan ook zeker kan worden aanbevolen. De verschijning van het tweede deel dat de eigenlijke waterschappen zal behandelen, kan dan ook met belangstelling te gemoet worden gezien.

J. D. M. B.

KLEINE MEDEDELINGEN

GEBOORTEHUIS VAN PAUS ADRIANUS VI

In het door mij in het *Jaarboekje van Oud-Utrecht* 1960 gepubliceerde artikel *Bijdrage tot de geschiedenis van het geboortehuis van Paus Adrianus VI* is tot mijn spijt op p. 78 mijn pen uitgegleden. Op 6 juli 1875 verkopen de weduwe en de kinderen van de heer Van Hoeven het hoekhuis Oudegracht-Brandsteeg aan de aartsbisschop van Utrecht, echter vanzelfsprekend niet aan mgr. Henricus van de Wetering, die eerst in 1895 aan het bewind komt, doch aan mgr. Andreas Schaepman, aartsbisschop sedert 1868. Het huis Paus Adriaan werd in 1866 nog door mgr. Joannes Zwijsen aangekocht.

Maria Elisabeth Houtzager.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIER EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 2 / FEBRUARI 1961

TWEE UTRECHTSE PENNINGEN EN EEN UTRECHTSE MUNT

Naar analogie van een bekend bijbelwoord zou men kunnen zeggen: in het huis der geschiedenis zijn vele woningen. Allereerst de grote voorname stijlvolle vertrekken, bewoond door allerlei soort historie, wier aantal volgens Romein¹⁾ wel zestien bedraagt. In de zijvleugels vinden we de elf aangrenzende wetenschappen en tenslotte ontwaren we op enige afstand de nederige bijgebouwen der hulpwetenschappen, ook elf in getal, waarvan de numismatiek of munt- en penningkunde er een is. Maar al bezit de laatste slechts de status van hulpwetenschap, l'histoire métallique is in staat gebleken de geschiedenis van Nederland te verhalen uitsluitend aan de hand van afbeeldingen van historische penningen en munten.

Als men bedenkt dat het het aantal penningen volgens een schatting van A. O. von Löhr²⁾ voor de 17e eeuw reeds tweeduizend bedraagt, beseft men hoe groot het aantal medailles is, dat van de 15de eeuw af tot heden is gemaakt en niet alleen een treffende illustratie van de geschiedenis dier eeuwen vormt, maar ook een rijke bron is voor de kennis van het politieke en culturele leven der Nederlanden.

Slaat men de zware delen in folioformaat van mr. Gerard van Loon op, getiteld *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen*³⁾, dan vindt men, om een modern woord te gebruiken, een

1) J. M. Romein, *Apparaat voor de studie der geschiedenis*, Groningen-Djakarta, 1952. Wij volgen Romeins opvatting omdat zij ons het meest logisch voorkomt. De onderscheidingen van anderen als die van kanunnik R. de Schepper en van Eg. I. Strubbe lijken ons minder scherp.

2) *De Nederlandsche medaille der 17e eeuw*, Verlag Ed. Hölzel, Wien, z.j. bldz. 3.

3) Of beknopt verhaal van 't gene sedert de overdracht der heerschappij van Keyzer Karel den vijfden op Koning Philips zynen zoon, tot het sluyten van den Uytrechtschen vrede, in de zeventien Nederlandsche Gewesten is voorgevallen.